

Een preek met een staartje

De kwestie-Geelkerken: theologie of sociaal conflict?

- John Exalto -

Transparant 11.2 (2000) 14-19

In 1926 kwamen de kerkelijke deputaten in de Gereformeerde Kerk van Oudemirdum uitleggen dat de slang uit Genesis 3 echt gesproken had, hoorbaar en verstaanbaar. Als dank voor hun goede wil werd hun auto op de terugweg met keien bekogeld. Zij troostten zich wellicht met de gedachte dat zij in tegenstelling tot Stefanus het vege lijf nog hadden kunnen redden.

Volgens Genesis 3 verleidde de slang Eva in menselijk verstaanbare woorden en vormde zo de aanleiding tot de zondeval. Over de vraag of dat nu werkelijk gebeurd was zoals het daar letterlijk staat, ontstond in 1926 een hevige ruzie in de Gereformeerde kerken. Het was menens: tien predikanten werden afgezet. Was dit proces, de kwestie-Geelkerken geheten, een louter theologische twist of een sociaal conflict? Een voorbeeld van de problemen die de interpretatie van historisclie feiten met zich meebrengt.

In 1924 preekte dr. J.G. Geelkerken in zijn gemeente over de derde zondag van de Heidelbergse Catechismus. Gemeentelid H. Marinus meende er twijfel in te beluisteren aangaande de werkelijkheid van de gebeurtenissen van de zondeval. De kerkenraad honoreerde zijn klacht niet; via de classis kwam de zaak uiteindelijk bij een buitengewone synode terecht.

Geelkerken zelf zei geen andere dan de traditionele exegese voor te staan, maar slechts ruimte te willen claimen voor vnhheid van exegese en onderzoek. Hij weigerde in te stem men met de leerbeslissing van de Asser synode 'dat de beide paradijsbomen en de slang en haar spreken naar de klaarblijkelijke bedoeling van het Schriftverhaal in eigenlijke of letterlijke zin zijn op te vatten en dus zintuiglijk waarneembare werkelijkheid waren'. Op 12 maart 1926 werd hij geschorst. Halsstarrig of heldhaftig, net hoe men wil, preekte Geelkerken zondag de veertiende toch. Op 17 maart werd hij afgezet. In hun classes moesten de gereformeerde predikanten (soms hoofdelijk) instemmen met de Asser leerbeslissingen; door weigering of door al eerder tegen hen ingebrachte bezwaren werd nog een tiental predikanten geschorst en afgezet. Zij zouden 1 augustus van hetzelfde jaar de Gereformeerde Kerken in Nederland in Hersteld Verband gaan vormen. Minder dan één procent van de 540.000 kerkleden volgde hen.

In de ban van macht

D.Th. Kuiper, hoogleraar algemene sociologie aan de VU, en Annerien Groenendijk, gereformerd predikante van de SoW-gemeente Bergen (N.H.), hebben zich het uitvoerigst met de kwestie-Geelkerken beziggehouden. Hun voorstelling van zaken wordt vrijwel altijd nageschreven. Op welke wijze beschrijven en interpreteren zij het *Schlangenprozeß*?

[15] Kuiper beschrijft de spanning binnen de gereformeerde elite in de jaren 1905-1930 als een strijd om Kuypers leiderschap in de politiek, gevolgd door discussies naar

aanleiding van de ‘beweging der jongeren’, culminerend in de eliminatie van deze beweging in 1926 op de synode van Assen.¹

Kuiper wil zich geen theologisch waardeoordeel aanmatigen, maar acht ‘voldoende grond aanwezig om te stellen dat verschillende gereformeerde theologen, die te Assen vonnis hadden geveld, zelf ‘allerlei Schriftgegevens’ verklaarden ‘tegen de Idaarblijkelijke bedoeling van de Schrift in’, zoals deze te Assen strikt geoperationaliseerd was... het lijkt erop dat niet de exegetische discussie, maar de machtsverdeling in de Gereformeerde Kerken het beslissende moment vormde.’² Geelkerkens standpunt werd volgens Kuiper ten onrechte veroordeeld.³

Het zwakke punt van de gereformeerde apologetiek, ook in dit conflict, was dat men zich tegen rationalistische aanvallen verdedigde met een rationalistische wapenrusting.⁴ Dit laatste acht Kuiper een onderdeel van de erfenis van Abraham Kuiper.⁵ Volgens Kuiper vonden de ethisch-gereformeerde en evangelisch-gereformeerden ‘varianten’, tot welke laatste Geelkerken behoorde, de ‘absolutistische’ elementen uit Kuipers ideologie (particuliere genade, antithese, ware kerk) in het praktisch optreden te grote nadruk krijgen. Ter bereiking van het einddoel, de herkerstening van de samenleving, bepleitten zij een verdere uitwerking van de ‘relativerende’ elementen uit de ideologie: gemene gratie, pluriformiteit der kerk en de soevereiniteit in eigen kring.⁶

De behoudende kerkelijke leidslieden vreesden tussen 1920 en 1925 dat de vernieuwingsgezinde ‘beweging der jongeren’ de eenheid aan zou tasten.⁷ Geelkerken was een representant van de ‘jongeren’ en dus was het bezwaar van broeder Marinus een mooie aanleiding om deze beweging het zwijgen op te leggen.

Hoewel Kuiper voor deze periode zowel theologische als sociologische elementen ter verklaring aanvoert, overheersen in de uiteindelijke verklaring de laatste. De ideologie uit de ondertitel wordt niet weggeredeneerd, maar gebruikt om macht en conflict te verklaren. Hiermee is de kwestie-Geelkerken echter slechts sociologisch verklaard: twee verschillende versies van een zelfde ideologie kwamen in conflict; een strijd om de macht volgde waarin de sterkste won.

Sociaal conflict

Annerien Groenendijk raadpleegde als eerste de archieven van Amsterdam-Zuid voor een beschrijving van de conflicten rond Geelkerken. Met behulp van de conflictsociologie wil zij aantonen dat er veel meer aan de hand was dan alleen een verschil in Schriftvisie.⁸

Naast botsingen tussen verschillende stromingen in de Gereformeerde Kerken over de gereformeerde leer en belijdenis,⁹ was er sprake van botsingen tussen personen. Geelkerken kwam aan het begin van de jaren twintig herhaaldelijk in aanvaring met de kerkelijke leidslieden door zijn stellingname in het kerkelijke leven. In Amsterdam-Zuid had hij al een hele tijd onenigheid met de oudere en behoudende ds. A. van Dijken, wat een tweedeling in de gemeente veroorzaakte. Zijn Genesis 3-preek werd (volgens Groenendijk ten onrechte) het

¹ D.Th. Kuiper, *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930* (Meppel/Kampen 1972) 1.

² *Ibid.*, 334.

³ *Ibid.*, 351.

⁴ *Ibid.*, 332.

⁵ *Ibid.*, 363.

⁶ *Ibid.*, 369.

⁷ *Ibid.*, 376.

⁸ Annerien Groenendijk, “Vasthoudend en voortvarehd. De achtergronden van het conflict rond dr. J.G. Geelkerken in 1926” (ongepubliceerde doctoraalscriptie kerkgeschiedenis Vrije Universiteit, Amsterdam 1986) 5, 10-11, 112-115.

⁹ *Ibid.*, 112.

aangrijpingspunt om de ‘beweging der jongeren’ uit te schakelen. Er ontstond een scheuring – niemand was daar op uit – door de sfeer van wantrouwen waazvan tevoren reeds sprake was.¹⁰ Evenals Kuiper meent Groenendijk dat deze kwestie een sociaal conflict was, waarvan het schriftvraagstuk maar een klein onderdeel vormde, maar waarop zij toevallig stuk liep.

Ruimte voor theologie

Een enkele onderzoeker legt de accenten in zijn beschrijving van de kwestie-Geelkerken net iets anders, waardoor er meer ruimte voor theologie ontstaat. Zoals J. Veenhof, die de kwestie in context plaatst en daarbij – evenals Kuiper en Groenendijk – wijst op de ontwikkelingen voorafgaande aan de afzetting van Geelkerken: de beweging der jongeren, de kwestie Netelenbos (1920; afzetting als predikant wegens afwijkende (ethische) schriftvisie) en het Getuigenis uit 1920, een synodeboodschap waarin gewaarschuwd werd voor ‘ervarings-theologie’ en wereldgelijkvormigheid. Veenhof ziet dus ook de tweedeling vooruitstrevend-behoudend als de verklaring voor de kwestie-Geelkerken, maar laat daarbij ruimte open voor de schriftvisie als wezenlijk onderdeel van de verklaring.¹¹ De theologische verschilpunten staan bij Veenhof voorop; vervolgens constateert hij een sociaal conflict, wat echter niet de laatste verklaringsgrond is. Eenzelfde insteek hebben G. Harinck¹² en H.C. Endedijk.¹³

[16]

Ontoereikend

De benadering van Kuiper en Groenendijk past historiografisch in de sociologische bestudering van de gereformeerde wereld vanaf de Afscheiding, vooral begin jaren zeventig in opmars, met naast Kuiper (1972) als belangrijkste studies die van J. Hendriks (1971) en L.H. Mulder (1973).¹⁴ A.Th. van Deursen heeft in één zin omschreven waar volgens hem deze benaderingswijze tekortschiet: ‘Voor de orthodoxie gaat het in conflicten als de afscheiding uiteindelijk niet om machtsverwerving en sociale relaties, maar om hemel of hel’.¹⁵ Het is precies dit bezwaar dat ik heb tegen een interpretatie van de kwestie-Geelkerken à la Kuiper en Groenendijk. Door bestudering van de contemporaine bronnen ben ik in toenemende mate gaan twifelen aan de toereikendheid van sociologische verklaringsmodellen voor historische verschijnselen. Kuiper en Groenendijk gaan volgens mij al te gemakkelijk aan de ‘theologie’ voorbij – waarmee nog niet gezegd is dat de notie ‘sociaal conflict’ waardeloos is. Ik probeer in het navolgende een verantwoorde interpretatie te geven waarin aan beide aspecten recht gedaan wordt.

Interpretatiekloof

Wetenschappelijke reflectie en contemporaine oordeelvorming sporen in het geval van de interpretatie van de kwestie-Geelkerken niet. De veelkleurige stroom brochures en pamfletten die direct of indirect met de kwestie samenhangen tonen in al hun verschillende oordelen over en argumenten betreffende Assen en Geelkerken één gemene deler: de schriftvisie als laatste oorzaak, Niet alleen in brochures (vaak uitgeschreven referaten), ook in seneus wetenschap-

¹⁰ Ibid., 113-114.

¹¹ J. Veenhof ‘Geschiedenis van theologie en spiritualiteit in de gereformeerde kerken’, in M.E. Brinkman (red.), *100 jaar theologie. Aspecten van een eeuw gereformeerde theologie in de Gereformeerde Kerken in Nederland (1892-1992)* (Kampen, 1992) 14-95, hier 39.

¹² George Harinck, *De Reformatie, weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven 1920-1940* (Baarn, 1993) 124-134.

¹³ H.C. Endedijk, *De Gereformeerde Kerken in Nederland: 1892-1936* (Kampen, 1990) 186-187, 195-205.

¹⁴ Vgl. G.J. Schutte, ‘De Afscheiding van 1834 herdacht’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 101 (1986) 400-416.

¹⁵ A.Th. van Deursen, recensie L.H. Mulder, *Revolte der fijnen* (Groningen 1973), *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975) 119-121.

pelijk onderzoek zagen auteurs het zo. Door contemporaine oordeelvorming moeten historici zich natuurlijk nooit laten leiden, maar een wezenlijk andere beoordeling van het conflict dan in de tijd zelf heeft het gevaar in zich dat we de crux van de kwestie missen.

P.J. Bouman meende dat onze geschiedbeleving – die onze geschiedbeoefening bepaalt – ‘uiteindelijk wordt beheerst door het vrijheidsbegrip waaraan wij uitgaan’.¹⁶ De grote afstand tussen onze beleving van bepaalde vraagstukken en die in het verleden werpt de vraag op wanneer een interpretatie van historische feiten of processen het dichtst de werkelijkheid van toen benadert. Het is immers zeer wel mogelijk dat wij onze vanzelfsprekendheden projecteren in het verleden. ‘Tussen de geest van ‘oecumenisme’ in het post-Berkouweriaanse tijdperk en de ‘klaarblijkelijkheid’ van Assen-1926 is met recht sprake van een kloof, welke zijde men daarvan ook preferereert.

De afstand tussen ons levensgevoel en dat van gereformeerden uit 1926 kunnen we proberen te overbruggen door een historische interpretatie te geven van de feiten waarin drie aandachtsvelden verdisconteerd worden die de speculatie pogen te minimaliseren: context, contemporaine interpretaties en langetennijnperspectief. De voorgestelde drie aandachtsvelden kunnen bijdragen aan een historisch verantwoorde beeldvorming, zonder er a priori van uit te gaan dat ons vrijheidsbegrip onze conclusies reeds vastgelegd heeft.

De jongeren

De context van de kwestie moeten we zoeken bij de zogenoemde ‘beweging der jongeren’. Deze beweging werd grotendeels gevormd door de derde generatie gereformeerden, na die van A. en zijn zoon H.H. Kuiper. Het antwoord dat zij gaven op de vraag welke koers de gereformeerde overtuiging moest varen in de veranderde levenssituatie leidde in de jaren 1910-1930 tot wrijving met de behoudende ouderen, gericht op conservering van Kuipers gedachtegoed. De jongeren bepleitten bezinning op de inhoud en de vorm van de gereformeerde overtuiging in de moderne cultuur. Daarbij stonden zij kritisch jegens de overgeleverde opvattingen, omdat zij geloofden... aan andere mogelijkheden van ontwikkeling in de toekomst’.¹⁷ De wrijving culmineerde in de kwesties Netelenbos en Geelkerken. Complicerende factor was dat de jongeren zich expliciet beriepen op Kuiper en Bavinck; de laatste werd bovendien door velen als hun peetvader beschouwd en Geelkerken als één van zijn betere leerlingen.

De nieuwe kerkelijke leidlieden onder aanvoering van V. Hepp en H.H. Kuiper bleken niet in staat de ethisch- of jong-gereformeerde en neo-calvinistische vleugel in de Gereformeerde Kerken bijeen te houden: vooral de kwestie-Geelkerken maakte dat duidelijk. Deze vernieuwingsgezinden waren overigens geen homogene groep. Netelenbos oriënteerde zich sterker op de ethische theologie dan Geelkerken wenselijk achtte. In de oprichtingsfase van het nieuwe in bepaalde mate vernieuwingsgezinde weekblad *De Reformatie* stapten Geelkerken en een aantal anderen op wegens onenigheid over de status van de belijdenis. En toen Geelkerken met enkele anderen vervolgens het weekblad *Woord en Geest* oprichtte, voelde de progressie-[17]-ve filosoof Vollenhoven er niets voor ‘met een querelant als Geelkerken, die ’t met alle mensen en nog ’n paar aan den stok heeft’, samen te werken.¹⁸

Wat Kuiper en Groenendijk niet noemen is het wetenschappelijke klimaat waardoor de Asser formuleringen wellicht beïnvloed zijn. Kuiper vestigt de aandacht op de zwakte van de gereformeerde apologetiek: haar rationalisme. Hij voert dit terug op A. Kuiper. De Asser uitspraak over de ‘zintuiglijk-waarneembare werkelijkheid’ van Genesis 3 wordt misschien

¹⁶ P.J. Bouman, *In de ban der geschiedenis* (3^e druk; Utrecht/Antwerpen 1962) 111.

¹⁷ Harinck, *Reformatie*, 32. In het navolgende maak ik een compilatief gebruik van de algemeen bekende literatuur over de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in deze periode, zonder dat het steeds verantwoord wordt.

¹⁸ J. Stellingwerff, *D.Th. Vollenhoven (1892-1978). Reformator der wijsbegeerte* (Baarn, 1992) 69.

wat duidelijker als we op de achtergrond ervan Kuypert zien als de levenslange leerling van de moderne theoloog L.H. Scholten, strevend naar een zo mogelijk sluitend systeem.¹⁹

Dat laatste is dan een erfenis van het negentiende-eeuwse wetenschappelijke klimaat van het positivisme. In de contemporaine beleving functioneerde dit naar wens: 'De dingen kwamen temidden van allerlei aarzelingen weer op een rij te staan'.²⁰

Het schibbolet der inspiratie

Het tweede element dat de interpretatie van het verleden minder speculatief maakt, zijn de contemporaine oordelen over het feit of proces in kwestie. Vanuit het gezichtspunt dat het in deze jaren in de gereformeerde wereld draaide om de erfenis van Kuypert, is het nodig hier met hem in te zetten.

In zijn *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid* (1894), bedoeld als theoretisch-methodologisch kader voor gereformeerde theologiebeoefening, ontvouwt Kuypert een schriftleer, waarin alle schriftkritiek categorisch afgewezen wordt. Het uitgangspunt is de organische inspiratie: de bijbel is geschreven door subjectieve mensen, in welke de Heilige Geest werkte, die hen als instrumenten – met hun eigen geaardheid – gebruikte. Naar vorm en inhoud is die bijbel als Woord van God absoluut in haar gezag over heel het mensenleven en onfeilbaar. In de jaren tachtig had Kuypert reeds met de ethischen gepolemiseerd over het Schriftgezag. Min of meer gedwongen door de symbolische interpretatie van de ethischen, die de Schrift een menselijkfeilbaar karakter toedichtten, bleek Kuypert toen een mechanische inspiratieleer (de Geest heeft de bijbel aan de menselijke auteurs letterlijk gedictend) niet voor te staan maar wel dicht te naderen.

De opvatting van organische inspiratie en absoluut schriftgezag was in de dagen van Geelkerken de heersende onder de gereformeerde leidslieden. In de praktijk neigde die opvatting wel eens naar de mechanische inspiratieleer en werden aan de organische inspiratie een aantal reserves toegevoegd. De reden daarvoor was het uitdrukkelijke beroep van de jongeren op de organische inspiratie; dit dwong de behoudenden, bevreesd als ze waren voor de ethische zuurdesem, tot een explicatie van eigen gevoelen. Wat in Assen gebeurde.

Het organische probleem

Laten we eerst de voorstanders van Assen aan het woord. Het was Hemut-lezers eind jaren twintig duidelijk: de orthodox-Kuyperiaanse dr. K. Dijk interpreteerde het pas afgeronde proces tegen de predikant van Amsterdam-Zuid als een discussie rond het Schriftgezag, wat onder meer bleek uit zijn instemming met de gerezen reserves ten aanzien van het organische inspiratieconcept, zoals bijvoorbeeld J. Ridderbos dat verwoord had.

De Kamper Oudtestamenticus J. Ridderbos had in 1926 in een lezing aan de VU zijn bezwaren tegen het begrip 'organisch', afkomstig uit het platonisch-aristotelische denken en de evolutietheorie, verwoord: het bovennatuurlijke karakter van de inspiratie wordt ermee veronachtzaamd. Een mechanische beeldspraak van de inspiratie heeft het voordeel dat zij uitdrukt 'dat God van buiten af op den mensch inwerkt'. Volgens Ridderbos kan de term 'organisch' ter aanduiding van het kenmerkende van de gereformeerde schriftbeschouwing niet gebruikt worden. 'En daar ook de term organisch zich er wel toe leent, voor dat binnendringen [van de tijdgeest] als kanaal dienst te doen, is het zaak, hem niet anders dan onder strenge keur te gebruiken.'²¹ Geelkerkens beroep op de organische schriftbeschouwing werd hier van een aantal voorbehouden voorzien en zijn neiging tot een meer symbolische exegese van Genesis 3 afgedaan als 'tijdgeest' ofwel ethische theologie.

¹⁹ C. Augustijn en J. Vree, *Abraham Kuypert vast en veranderlijk. De ohtwikkeling van zijn denken* (Zoetermeer 1998) vermelden dit enkele malen terloops: zie pp. 84, 88, 162, 211.

²⁰ G.C. Berkouwer, *Zoeken en vinden. Herinneringen en envaringen* (Kampen, 1989) 122.

²¹ J. Ridderbos, *Gereformeerde Schriftbeschouwing en organische opvatting* (z.p., z.j.).

In 1938 zou G.C. Berkouwer deze lijn van kritische reserves ten opzichte van het gebruik van het begrip ‘organisch’ ter aanduiding van de gereformeerde Schriftbeschouwing voortzetten. De opvatting van organische inspiratie heeft het gevaar in zich dat zij de menselijke factor in de totstandkoming van de bijbel overwaardeert. Het gevolg is dat men de Openbaring van God gaat zien als vermengd met onzuivere bestanddelen als oud-oosterse denkvormen, waardoor een selectie nodig is om de eigenlijke Openbaring te vinden. De bijbel spreekt volgens de vroege Berkouwer echter alledaagse taal en is niet gevangen in een verouderd wereldbeeld.²²

De achtergrond van deze emotionele en langdurige discussie over het schriftgezag werd gevormd door de vraag naar het fundament vor geloof en leven, de zekerheid deelgenoot van het heil te zijn. Waar blijft dat fundament, zo vroegen de gereformeerden, als de hei-[18]-lige schrift geen absoluut gezag meer heeft, als zij over symbolen en niet over werkelijkheden spreekt?

Volgens K. Schilder – om een vernieuwingsgezinde verdediger van Assen aan te halen – stelde Geelkerken een verkeerd probleem, terwijl Assen slechts de belijdenis handhaafde en niet de vrijheid van exegese maar van schriftbeschouwing verbood. Het ging volgens Schilder in de hele kwestie niet om vernieuwing of behoudzucht maar om een afwijken van de gereformeerde lijn in plaats van een uitwerking van het gereformeerde denken.

B.R. Meijering heeft er recent op gewezen dat Schilder de historiciteit van de zondeval van groot belang achtte. De gereformeerde loci van het verbond en de oorsprong van de zonde stonden of vielen voor hem met die historiciteit, die hij zijn leven lang verdedigd heeft.²³

Niet alle theologen die Assen trouw zwoeren, konden overigens geheel uit de voeten met haar uitspraken. Iemand als de Oudtestamenticus C. van Gelderen conformeerde zich, al sloep hij dan met zijn hoofd ‘op een kussen van onopgeloste vraagstukken’.²⁴

Traditionalisme

Bezien we vervolgens enkele contemporaine oordelen van tegenstanders c.q. slachtoffers van Assen. In Geelkerkens weekblad *Woord en Geest* schreef de afgezette dr. J.J. Buskes kort na het conflict een artikelenreeks over ‘De geest van Assen’. Wie Assen op haar waarde wil schatten en haar betekenis wil peilen, zou volgens Buskes niet moeten kijken naar de verstandelijke bewijzen alleen, maar moeten vragen naar de motieven achter de verschillende stromingen die zich in het conflict openbaarden.²⁵ Bij de Asser gereformeerden kwam een houding openbaar die niet meer bij deze tijd hoort. Nu de gereformeerde volkgroep zich een volwaardige positie in de samenleving verworven heeft, moet haar ‘arbeidsmethode’ een andere zijn dan een antithetische. De Asser opstelling zou er toe leiden dat degenen die afwijkende opvattingen huldigden over afgeleide vraagstukken, beschuldigd werden van ontrouw aan het beginsel, halfheid en onbeslistheid. Het gevolg hiervan zouden traditionalisme en dode orthodoxie zijn. De beslissing van Assen was geen kerkelijke tucht maar partijdiscipline.

Ds. H.C. van den Brink, volgens Buskes een ‘gehamaste strijder’ voor Hersteld Verband, vulde in de jaren rond het conflict voor een belangrijk deel de rubriek ‘Kerkelijk leven’ in *Woord en Geest*. Daarin gaf hij vaak zijn mening over de kwestie. Naar aanleiding

²² G.C. Berkouwer, *Het probleem der Schriftkritiek* (Kampen, z.j.).

²³ E.P. Meijering, *Een eeuw denken over christelijk geloven. Van Roessingh via Schilder tot Kuitert* (Kampen, 1999) 73-86.

²⁴ C. Houtman, ‘Achter de schermen van de synode van Assen. Prof. Dr. C. van Gelderen en de kwestie Dr. J.G. Geelkerken’, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 80 (1980) 178-201, hier 200.

²⁵ Hetzelfde jaar gebundeld in J.J. Buskes, *Gedachten over den geestelijken achtergrond van het kerkelijk conflict* (Baarn, 1928).

van de afzetting van ds. C. Vermaat, onder meer op grond van diens vermeende beledigingen aan het adres van de kerkelijke leidlieden, schreef Van den Brink: ‘Geheel de synodale pers, *De Heraut* voorop, verbreidt dit praatje: ‘Zoo kunnen alleen oordeelen zij, die zich aan machtsusurpatie in de kerk des Heeren schuldig maken en niet gevoelen te zijn dienaren van Christus en om Zijnentwil ook dienaren zijner gemeente’.²⁶ Deze uitspraak zou met talloze te vermeerderen zijn. Ds. Van den Brink liet er geen twijfel over bestaan: in Assen ging het niet om de leer maar om de macht.²⁷

De merendeels negatieve reacties van de andere kerken op de leerbeslissingen van 1926, die de Asser gereformieerden teleur stelden, betekenen niet dat zij het schriftgezag niet als de crux van de kwestie zagen, integendeel. Zij waren veelal niet onverdeeld gelukkig met de wel zeer formalistisch-rationele, haast wiskundige formuleringen van Assen, waarmee zij te kennen gaven dat ook zij in dezen het schriftgezag als bepalend ervoeren. De hervormde theoloog Th.L. Haitjema vroeg zich af of de Asser gereformeerden op deze wijze niet zelf aanranders van het schriftgezag waren.

We kunnen concluderen dat de voorstanders van Assen, die tot in de jaren zestig in de Gereformeerde Kerken te vinden waren, het schriftgezag als eigenlijke oorzaak van de kwestie Geelkerken beschouwden. De slachtoffers ervan meenden – uiteraard – geen afbreuk aan het schriftgezag te doen en zagen de oorzaak liggen in een formalistische behoudzucht in de kerkelijke leiding, die eigen mening met de schrift zelf verwarde.

Typeringen als ‘traditionalisme’ en ‘confessionalisme’ laten daarbij evenwel ruimte voor een theologische interpretatie, uiteraard een negatieve. Het voortgeschreden bijbelonderzoek, aldus Buskes, had immers de schijnbaar eenvoudige, wiskundig-biblicistische Asser formuleringen onmogelijk gemaakt.

Het probleem rond het Schriftgezag

Komen we toe aan het derde onderdeel van onze historische interpretatie: het langetermijnperspectief. In het geval van de kwestie Geelkerken was dit niet de verhouding christendom en cultuur noch die tussen behouders en vernieuwers. Het was het probleem van het schriftgezag. Elke generatie christenen moet voor zichzelf in het reine komen met de aard van het schriftgezag voor geloof en leven. In het bijzonder geldt dit voor de gereformeerde traditie, waarin de bijbel een zeer centrale plaats inneemt. In deze traditie, waarin bisschoppen en kerkvorsten ontbreken, is de bijbel tot hoogste gezagsinstantie verheven. Het gevolg is dat aan haar inspiratie beslissende waarde gehecht wordt en de overgang naar biblicisme – wat men daar ook precies onder verstaat – vloeiend is. Ook de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken toont een continue bezinning op de aard van het schriftgezag in relatie tot eigentijdse vragen.

In bovenstaand langetermijnperspectief was de kern van de kwestie Geelkerken het schriftgezag en niet een sociaal conflict of verstoorde machtsverhoudingen. De ‘stille revolutie’ in de Gereformeerde Kerken ten tijde van Berkouwer heeft dat uit het oog doen verliezen. Rond de jaren zestig kreeg volgens C. Trimp het ‘oecumenisme’ vat op veler denken met als gevolg dat de zelfverzekerdheid van Assen als een pijnlijke doorn in het vlees ervaren werd. Dit alles leidde tot de herroeping van het besluit in 1967.²⁸

Een recent sociologisch onderzoek geeft het antwoord op de vraag waarom het schriftgezag niet meer als kern van de zaak aangemerkt wordt. Modern-gereformeerden, de nazaten van Assen, lezen niet zoveel meer in de bijbel. Ieder van hen haalt er bovendien uit

²⁶ *Woord en Geest. Gereformeerd weekblad* 2 (3 juni 1927) ‘Kerkelijk leven’, 283.

²⁷ Exemplarisch is ook de eerste hoofdartikelenreeks van C. Vermaat, ‘Confessionalisme (I-V)’, *Woord en Geest* 1 (6 november 1925) 17-18; 13 november, 25-26; 20 november 33-34; 27 november, 41; 4 december, 49.

²⁸ C. Trimp, *Om de klaarheid der waarheid. Een taxatie van de leeruitspraak van Assen-1926 en haar terzijdestelling in 1967* (Groningen 1967) 29.

wat bij zijn beleving past. Over de letterlijke inspiratie bekommeren zij zich niet; het gaat hen om de inspiratie die zij uit de huns inziens symbolische verhalen kunnen putten.²⁹

De latere oordelen over de kwestie Geelkerken, ook van gereformeerde zijde, hadden veelal een schriftkritische ondertoon. Daarmee werd geoordeeld over een tijd waarin de confessionele methode van exegese nog niet vervangen was door de historisch-kritische. Die schriftkritische ondertoon vertekent dat oordeel enigszins, het kleurt het in negatieve zin bij. Verwonderlijk is dit overigens niet, als men bedenkt dat zeker sinds de negentiende eeuw de hoofdstroom van de theologie de historisch-kritische methode aanvaard heeft. De kleine nevenstroom van de confessionele schriftvisie zal dan al gauw genegeerd of gekarikaturiseerd worden.

[19]

Besluit

Assen wilde de voortgang van het wetenschappelijk onderzoek slechts verwerken op het standpunt van het absolute schriftgezag naar vorm en inhoud.³⁰ Hiermee continueerde zij slechts één van de centrale gedachten uit de gereformeerde traditie. Wie deze grote lijn uit het oog verliest, zal een kerkscheuring naar aanleiding van een meningsverschil over de interpretatie van twee bomen, een slang en haar spreken, waarvan in Genesis 3 sprake is, vinden getuigen van krampachtigheid, formalisme en behoudzucht. Wellicht is dit de oorzaak, tezamen met een sterk veranderde geestelijke oriëntatie in de Gereformeerde Kerken, van de meestal negatieve beoordeling van Assen.

Met dit alles wil niet gezegd zijn dat het in Assen niet ging om de tegenstelling tussen behouders en vernieuwers, want dat was in belangrijke mate wel het geval en juist dat vertroebelde de discussie om deze exegetische kwestie zuiver exegetisch te houden. Dit werd nog versterkt doordat de diverse hoofdrolspelers hun dominante positie in de kerkelijke pers ten volle uitbuiten. Door deze polemiek werd de tweedeling in gereformeerde kring direct bij de kwestie Geelkerken betrokken.

Kuiper, Groenendijk en in de tijd zelf Woord en Geest schreven over de kwestie Geelkerken in temien van macht en conflict. Het is zeker waar dat het hier in belangrijke mate ging om de invloed van de jongeren in de kerk. En als de verhouding tussen jongeren en behouders minder gespannen was geweest, zou de hele kwestie zeker anders verlopen zijn. Ook is het zo dat uit de theologische beslissingen van de synode een bepaalde visie op vernieuwing en isolement af te lezen is. Bovendien waren de formuleringen van de leerbeslissing alleminst gelukkig. Zij wekken inderdaad – het zij Buskes nagegeven – de suggestie dat het om een tamelijk eenvoudige zaak ging.

Bij dit alles dient men echter niet uit het oog te verliezen dat het niet louter om machtsposities, invloed en cultuurhouding ging. Deze zaken vloeiden alle voort uit de theologische positie die men innam. Die positie dient daarom eerst inhoudelijk op haar merites beoordeeld te worden, vooraleer de conclusie te trekken dat de partij van H.H. Kuiper en Hepp in '26 een belangrijk kerkpolitiek succes geboekt had met het monddood maken van de jongeren. Het ging om de waarheid en de fundering van de geloofszekerheid. Daarom werd er zo hard gevochten. Dat levert ons een evaluatie van de drie instrumenten – context, contemporaine oordelen, langetermijnperspectief – voor een waarheidsgetrouwe interpretatie van historische feiten.

Resumerend zou ik daarom willen stellen dat de kwestie-Geelkerken niet ging om theologie of sociaal conflict. Kuiper en Groenendijk hebben wel gelijk als zij attenderen op machts-

²⁹ Marthy P. Veerman, *Mondig – bondig – zondig. Drie stromingen binnen de gereformeerde wereld in Nederland* (Gorinchem 1995) 129-130, 136.

³⁰ Trimp, *Klaarheid*, 43.

verwerving, groepsvorming en relatiestoomissen in de Gereformeerde Kerken. Maar dat is niet het hele verhaal. Als we uit het oog verliezen dat de gereformeerden in Assen streden over wat zij als waarheid ervoeren, blijft er inderdad niets over dan een harde machtsstrijd.

Sociologische verklaringsmodellen voor kerkelijke conflicten zijn dus niet meer dan hulpmiddelen. Het grote bezwaar is dat dergelijke modellen zich op de intennenselijke relaties concentreren en de 'ideologie' als zodanig nauwelijks analyseren. Bovendien is zij in het geval van de kwestie Geelkerken aantoonbaar anachronistisch. De waarheidsvraag is voor de socioloog niet interessant; toch zal die door de historicus niet beantwoord, maar wel empathisch geanalyseerd moeten worden.

Tenslotte is het de vraag of de conflictologie niet teveel verklaart: zij is immers op elke kerkscheuring toe te passen. Een dergelijk algemeen model verklaart echter niets, omdat zij de unieke, aan tijd en plaats gebonden omstandigheden geen recht doet. Modellen dekken de weerbarstige werkelijkheid nooit.

Personalia

John Exalto (1977) is assistent-in-opleiding bij de vakgroep geschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

© *Transparant* / John Exalto (2000)

Dit artikel is OCR gescand, dus het kan kleine tiepvoudjes bevatten